

Encyclopædica Britannica;

ELLER, ET ANTAL

FREMSTILLINGER

OM

de fkiønne og nyttige

V I D E N S K A B E R,

I HVILKE DISKURSER

diverse Phænomeners

BESKRIVELSER & FORKLARINGER gives

TILLIGE MED

adskillige befunderlige og færdeeles OBSERVATIONER, ^{o^a}
i Øst og Vest

ILLUSTREREDE MED XXV TIL DEELS COLOREREDE AFBILDNINGER.

Udgivne af en KREDS af DANNEQVINDER paa AMAGER.

I FORELØBIG EET VOLUMEN.

VOL. I.

HAFNIÆ.

Trykt for R. MÓSESDÓTTIR og J. LOUIS-JENSEN
Og folgt af FLORIAN GRAMMEL, i hans Tryk-Comptoir, Nialsgade.

MMVII

*Festskrift til
Britta Olrik Frederiksen
i anledning af hendes 60-årsdag
den 5. december 2007*

*ved
Florian Grammel, Jonna Louis-Jensen og Ragnheiður Mósedóttir*

Copyright © 2007 forfatterne

Første oplæg i fire eksemplarer 5. december 2007

Anden noget forbedrede elektroniske udgave 2007
http://nfi.ku.dk/publikationer/encyclopaedica_brittanica/

ISBN 978 87 992447 0 6

Sat med "Andron Corpus" af Florian Grammel

Første oplægs indbinding ved

Sille Bræmer Enke, Natasha Fazlić og Mette Jakobsen

DOBBELTE ORDSTAMMER I SWAHILI

ÖRN ÓLAFSSON

Der er en vis tradition for at i sådanne små festskrifter behandler folk emner der ligger udenfor deres ekspertise, nogle gange langt udenfor. Jeg følger denne tradition endnu en gang, og skriver om et fremmed sprogs lexicologi.

Det kan være spændende at lære et fremmed sprog at kende, og dermed andre synsvinkler på velkendte fænomener. Jeg har før omtalt swahili i et lignende festskrift, til Þorbjörg Helgadóttir. Det skrift udkom vistnok kun i ét eksemplar, så jeg lagde mit indlæg (*Kupiga simu*), lidt udvidet, på min islandske weblog.¹ I den kan der hentes lidt oversigtskundskab om sproget, men yderligere oplysninger er nemme at finde i oversigtsværker, også på nettet. Swahili er 5–10 millioner menneskers modersmål, men tales af ca. 80 millioner i nogle østafrikanske stater, og det er det officielle sprog i Kenya, Tanzania og tidligere også i Uganda.

Udtalen

Udtalen er for det meste som i engelsk, af f. eks. th, sh, ch, j og y. Dobbelt vokal betegner lang vokal, *gh* betegner blødt g (som i is-

---

¹ <http://oernolafs.blogspot.com> Der kommer også en islandske version af denne artikel.

landsk *dagur*). I nogle bantusprog er r og l samme fonem, det mærkes nogle gange i veksler mellem disse konsonanter i swahili.

Noget af det mest interessante ved swahili er det daglige sprogs metaforer. En skuffe hedder f. eks. *mtoto wa meza* = et bords barn. Her skal jeg dog ikke omtale det emne, men kun gentagelser i sprogets ordstammer. De virkede ganske almindelige, da jeg lærte sproget at kende. Naturligvis findes sådan noget også i andre sprog, i dansk kendes f. eks.: "Jeg hører at Hanne danser." "Mener du at hun danser-danser?" Altså, om hun tager dans alvorligt. Læserne vil nok kunne finde flere eksempler og såmænd bedre. Men jeg mener at dette fænomen er meget mere udbredt i swahili. Det er slående allerede i så almindelige ord som betegnelser på nærmeste slægtninger og personlige pronominer: *dada* (søster), *kaka* (bror), *baba* (far) og *mama* kendes fra de fleste sprog. Jeg formoder at disse gentagelser kommer fra børnesprog, ligesom personfornavnene *mimi* = jeg, *wewe* = du, *ye-ye* = han/hun: *sisi* = vi, til gengæld: *ninyi* = I, *wao* = de. Godt nok bruges disse personlige pronominer langt mindre end i de germaniske sprog, for sædvanligvis bøjes verber i person, tal og tid ved særlige præfikser, hvorved objekt også udtrykkes: *A-na-cheke* = hun ler, *Wa-me-cheke* = de lo (jeg tilføjer bindestreger for klarhedens skyld). Jeg mener at f. eks. dobbeltstammer i fransk børnesprog på det tidligste stadium bestyrker denne teori om oprindelse i børnesprog: *mama, papa, bébé, myamyam, pipi, kaka, dodo* (i rækkefølge: mor, far, barn, mundgodt, tisse, skide, sove), det ordforråd udtrykker effektivt barnets hele univers.

Jeg brugte først *A standard Swahili-English Dictionary*, som først udkom i 1939 og ofte siden. Den bygger på Madans pionerarbejde fra 1903, men er meget udvidet, 550 sider i lille format. Der er ikke nogen oplysninger om opslagsordenes antal. Denne ordbog kalder

jeg forbrugerfjendtlig, for navneord opregnes under verbalstammer, og når man slår et ord op henvises der som regel til et beslægtet ord, tit med anden stammevokal. Dette forklarer en anden ordbogs titel: *Den venlige ordbog* (The friendly ...). Den har 13.300 opslagsord på 206 sider, deriblandt enkelte ords forskellige bøjningsformer. Der findes nogle swahiliordbøger på nettet, men endnu er de ganske ufuldkomne.

Jeg samlede dobbeltstammer fra *Den venlige ordbog* og søgte derefter tilsvarende enkeltstammer i den større ordbog. Det blev tit til formodninger (markeret med #). Derved fandt jeg nogle flere dobbeltstammer, men har sikkert overset en del. Jeg tror heller ikke at en udtømmende opsamling kan laves. For i en roman har jeg fundet eksempler, som ikke fandtes i ordbøgerne, *pekuapekua* (af *pekua* = undersøge), *kushikashika* (af *shika* = gribe, *tazamwatazama* (at blive betragtet), så man kan formode at der er tale om en levende tendens i sproget, at folk frit laver sådanne fordoblinger efter behov. Denne formodning styrkes når man ser at ordbøgerne nogle gange opgiver samme betydning for en enkelt stamme og dens fordobling. Er den sidste så til markering, eftertryk, eller for at indikere små vægelselser? Det må overlades til en indfødt at bedømme.

Jeg undlod ord hvor gentagelsen skyldes bøjningspræfiks eller præfiks som udtrykker størrelsesorden, som f. eks. *jiji* = stor by (*mji* = by, *kiji* = landsby). De vigtigste bøjningsgruppers præfiks er (ental–flertal): *m-wa*; *m-mi*; *ki-vi*, *ji-ma*. Ligeledes undlod jeg ord hvor gentagelsen hidrører fra suffiks, f. eks. *okoka* = blive reddet, af *okoa* = redde; *onana* = ses, af *ona* = se; *kokote*, *popote* = hvor som helst, hvor ordets begyndelse bestemmes af bøjningsgruppen. Således præger gentagelser i højere grad sprogets klang end dets betydning, men lignende fænomener findes i andre sprog, f. eks. i islandsk

tillit til; yfirsýn yfir, o. s. v., dansk: *tilhøre til, aflede af*, o. s. v. Men islandsk har mig bekendt ikke gentagelser af samme art som swahili, mens de er ganske almindelige i italiensk, til eftertryk.

Når der var flere ord af samme stamme og lignende betydning, tog jeg kun ét. Resultatet blev godt 220 ord ud af 13.300 i *Den Venlige*, som jo opgiver forskellige bøjningsformer af samme ord. På det grundlag må dobbeltstammerne altså udgøre i det mindste ca. 2 % af ordforrådet. Selvfølgelig kræves der en grundigere forskning for at afgøre det, men jeg må overlade til eksperter at vurdere om dette er et højt procenttal i forhold til andre sprog.

Med samme forbehold m. h. t. indsamling skal det oplyses at af disse dobbeltstammer udgjorde navneord hovedparten, $\frac{3}{5}$ (129 ord), verber knap en fjerdedel (53), mens adjektiver (21) og adverbier (20) udgjorde knap en tiendedel hver især. Jeg har desværre ikke nogen oplysninger til sammenligning om disse ordgruppers frekvens i sproget i det hele taget. Det ville da også være af større interesse at vide noget om deres frekvens i enkelte udsagn, på tryk eller i tale. Det véd jeg heller ikke noget om, men til sammenligning kan nævnes at en undersøgelse af ordfrekvens i forskellige islandske tekster (*Íslensk orðtíðnibók*, s. 1145) viste at i gennemsnit udgjorde navneord $\frac{2}{3}$, adjektiver $\frac{1}{6}$, verber $\frac{1}{14}$. Ikke at jeg kan udlede noget af de oplysninger.

De vigtigste grupper

Først må det nævnes at det også forekommer at en stamme er tredoblet; især hvis den er meget kort, én konsonant plus énvokal: *fofofo, kakaka, mashushushu, sisisi, wowowo*. Det er ikke til at se at betydningen her skulle spille en rolle, *kakaka* er bare navnet på en grøntsag. De øvrige tredoblinger kunne bestemmes af eftertryk; *wowowo*

betegner en kvinde med stor røv, og det beundres vistnok generelt i Afrika. Ordet *mashushushu* betegner en sikkerhedsvagt, mens *sisisi* betyder bogstavelig og *fofofo* fuldstændig. Eftertryk bestemmer nok gentagelser som *hapahapa* (*hapa* = her) og *papapapa* (*papa* = der). I stedet for at banke på en dør (eller samtidigt med det) siger man *hodi*, og det gentages gerne: *hodihodi*. Dette må anses for tilfældigt, ligesom gentagelsen af glædesråbet *hoi*: *hoihoi*. Et eksempel på naturlig gentagelse er *sabasaba* (syvsyv), for det betegner den syvende juli. Det samme gælder *chuchu* = brystvorter (af *#chua* = gnide) og *dodo* (en ung piges bryster), idet der foreligger en dobbelthed i det som ordet henviser til. Og da er *nyonyo* (sut) nærliggende.

En dobbelthed i det som der henvises til kan ses i mindst en tredjedel af eksemplerne. Det er naturligt om glimt: *metameta/meremeta*, *cheche* (af *chea* = dages) og om tordnen, *titima*, ligesom om en kilde, *chemchem* (af *chemka* = boble). Det forekommer naturligt at se dobbeltstamme brugt om en gruppe, især i bevægelse; *dudu* (insekter), *vivuvu* (frugtfluer), *vimulimuli* (ildfluer), *kumbikumbi* (termitter på flyvestadiet, "meget velsmagende stegt", oplyser *Den Venlige*), *kিপিলіпілі* (fisk), *papa* (haj) og græs af forskellig slags: *fefe*, *kimbugibugi* (af *bugia* = proppe i munden? blev spist i hungertider). Endvidere er der navne på forskellige grøntsager: *felefele* (en slags millet-korn) og *kifumufumu* (en slags kassava-rodknolde).

Her er der også forskellige fugles navne, de kvidrer jo eller kagler bestandigt; *kuku* (høns), *gogota* (spætte), andre fugle: *kitotoro*, *kororo*, *hondohondo*.

Ligeledes er der ord om gentagelser i folks opførsel: *nyoanyoa* (plukke), *katakata* (skære i små stykker, af *kata* = skære), *engaenga* (forkæle), *zozo* (skænderi), *lengalenga* (snøfte), *kichefuchefu* (kvalme), *ombaomba* (trygle, af *omba* = bede), *kidomodomo* (kværuleren

af *mdomo* = læbe), *kilnilini* og *fununu* (sladder, af *funua* = afdække), *payapaya* (vrøvle), *nyanyaso* (tirren), *kimasomaso* (skaberi, forstillelse), *kizaazaa* (nervøsitet), *kigeugeu* (ustadig, af *geuka* = bøjle), *legalega* (vاكلende af *lega* = skælve), men om skælven er der en del dobbeltstammer: *papa*, *tapatapa*, *mtetemo*, *kiherehere*. I nærheden er *sulisuli* (svimmelhed, af *sulika* = blive svimmel), *demadema* og *wayawaya* (stavre, *waya* betyder at få kløe), *zururuka* (drive, sløse, *zuruka*, samme betydning), *randaranda* (strejfe), *hemahema* (puste, af *hema* = trække vejret), *misukosuko* (besvær), *kimoyomoyo* = inderste tanker (af *moyo* = hjerte). At stamme hedder *babaka*, og det er nærmest lydmaleri, i nærheden er *kekevu* (hikke). Ligeledes er der navne på en del sygdomme. Muligvis medfører de en regelmæssig rysten eller andre ukontrollerbare rytmiske bevægelser. Det skulle man spørge en læge om, helst en der kan swahili: *kipindupindu* (kolera), *matubwitubwi* (fåresyge), *kisonosono* (gonorrhoea), *mamunyumunyu* (kløen i benene), *fifia* (blive svækket, af *#fa* = dø).

Rytmiske gentagelser præger jo også fester: *lelemama*, *mangamanga*, *tangatanga* (*tangamano* = forsamling), og trængsel: *hekaheka*, *pilikapilika*, *msukomsuko*. Pandemonium hedder *mpwitompwito*, uorden hedder: *hobelahobela* og *shagalabagala*. Ophidselse hedder *kindumbwendumbwende* og *mkikimkiki*, men *chugachuga* betyder at være urolig, bekymret. *Dukuduku* og *wasiwasi* (bekymringer, af *wasia* = advare). *Kimbelembele* (fræk pågaaenhed, af *mbele* = frem).

Her findes også ord om hurtigt: *wanguwangu* og *chapuchapu* (*#chapa* = slå), og om langsomt, omhyggeligt: *polepole* (af *pole* = tilkendegivelse af sympati/høflig). Her kommer vi til skældsord om folk: *mbumbumbu* (dum), *zezeta* (idiot), *vigogo* (højrøvede mænd, af *gogo* = træstamme), *mwayamwaya* (prangen), men også andre karakteristika: *zeruzeru* (albino).

Nogle gange tjener gentagelsen til overførsel til anden ordgruppe. Således betyder *juu* op, *juujuu* overfladisk. Vand hedder *maji*, *maji-maji* betyder da våd. Adjektivet *-tamu* (sød) har forskelligt præfiks alt efter navneords bøjningsgrupper, men af det afledes også navneordet *tamutamumu* = slik. Samme gælder *-dogo* (lille), af det afledes navneordet *dogodogo*, som ifølge *Den Venlige* betyder: en sød ung pige, forfulgt af slemme mænd (“a sweet young girl sought after by nasty men”)! Underligt er at se ordet for skrald: *takataka*, thi som enkeltstamme kender jeg kun *taka* = ønske, begære.

Dette materiale viser efter min mening betydelig opfindsomhed i at præcisere variationer på en enkel måde. For yderligere behandling kræves nok en indfødts sprogfølelse.

Tak til ordbogsredaktør Helle Degnbol for sproglig vejledning i dansk.

Kilder

A standard Swahili–English Dictionary, Nairobi 1990.

Baba Malaika: The friendly Modern Swahili – Modern English Dictionary, Nairobi 2001.

Íslensk orðtíðnibók, Rvík 1991.